

dnji del je bil namenjen opozorilu na različno usodo judovskih skupnosti v različnih okupacijskih režimih, ki pa je v času do konca vojne povsod privedla ne le do nediskriminatornega pomora posameznih Judov in njihovih družin, temveč tudi do uničenja judovske skupnosti kot take); *Rabska brigada in Judinje bolničarke* (prikaz sosledja dogodkov, ki so prek rabskega internacijskega taborišča v slovenske partizanske enote pripeljali večje število bolničark judovskega rodu); *Rižarna: koncentracijsko in uničevalno taborišče v Trstu* (predstavitev taborišča in redkih ohranjenih dokumentov, ki so nastali v povezavi z njegovim delovanjem, pa tudi odmevov nanj v sočasnih obveščevalnih dokumentih partizanskega tabora); *Preživeli Judje in povojni čas* (prikaz težav in izzivov, ki jih je redkim preživelim Judom prinesel čas uvajanja komunistične oblasti); *Dokumenti o sodelovanju Jugoslavije z nastajajočo judovsko državo* (prikaz zgodnjih stikov ter vzajemne pomoči med povojno Jugoslavijo in nastajajočo državo Izrael).

Kljub temu da razstava ni doživela formalnega odprtja, pa tudi vodeni ogledi so bili bolj priložnostne kot organizirane narave, je po mnenju njenih pripravljavcev svoj cilj vendarle vsaj deloma dosegla. Nedvomno je s svojo nenavadno postavitvijo – panoji so bili obkroženi s trakovi, ki so stilizirali Davidovo zvezdo – pritegnila pozornost marsikaterega posameznika. Kolikor je bilo mogoče opaziti iz stavbe Gruberjeve palače, je največ pogledov – pa tudi začudenja – naključnih obiskovalcev pritegoval slikovno najbarvitejši pano s predstavljene nemi antisemitskimi plakati iz časa druge svetovne vojne.

Priložnostne razstave pred stavbo Arhiva Republike Slovenije so vedno zanimive. Dodatno okrasijo travnik pred slikovito Gruberjevo palačo; krajšajo čas in popestrijo sprehod meščanom in turističnim obiskovalcem Ljubljane; predstavijo pomembne dokumente in prek njih pripovedujejo zanimive zgodbe. Nenazadnje vzbujajo zanimanje za preteklost in na poseben način vabijo posameznike k obisku samega arhiva. Tudi zato je škoda, da občasno ostanejo vsaj deloma spregledane. Je pač tako, da je primerna predstavitev razstav zainteresirani javnosti prav tako pomembna kot njihova priprava.

Tadej Cankar

Slovenci, začenjajo se novi časi ... (1918–1920) – potujoča razstava

Razstava »Slovenci, začenjajo se novi časi ... (1918–1920)« je tretja v vrsti razstav Zgodovinskega arhiva Ljubljana, posvečenih prvi svetovni vojni. Prvi »Kuge, lakote in vojske reši nas, o Gospod!« iz junija 2014 je julija 2015 sledila »V zaledju soške fronte«, ki je povezala več kulturnih zavodov s področja Gorenjske in Primorske. Zadnja iz oktobra 2018 je pomenila nekakšen sklep, zaokrožitev dogodkov izpred stoletja, ki so za slovenski narod predstavljali nov začetek v novi državi.

Razstava je – kot vse prejšnje – razdeljena na tematske panoje, ki si sledijo v logičnem zaporedju zgodovinskih dogodkov. Uvodni pano predstavi razstavo in njene ustvarjalke, arhivistke v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, ki so Judita Šega, Mira Hodnik, Elizabeta Eržen Podlipnik in Dunja Mušič. Sledi pano z naslovom »**Naj počiva v miru**«, ki predstavi zadnje vojno leto, vojaško in politično krizo, zlom soške fronte in nato še avstro-ogrske države ter akt (premirje) konca vojne. Vzporedno s propadom stare že vse leto 1918 nastaja nova država (pano št. 3: »**Svobodni državljani SHS, 29. 10.–1. 12. 1918**«), v dunajskem parlamentu deluje Jugoslovanski klub, poteka zbiranje podpisov za *Majniško deklaracijo*, konec vojne prinese Wilsonov program o samoodločbi narodov. Oblikuje se kratkotrajna Država SHS. Toda umikajoči razpadli avstro-ogrski vojski

Otvoritev razstave 16. 10. 2018 v Zgodovinskem atriju Mestne hiše Ljubljana, na fotografiji minister RS za kulturo Dejan Prešiček z avtoricami razstave in direktorjem ZAL mag. Mitjo Sadekom (Foto: Tina Arh, ZAL).

že sledi italijanska (pano št. 4: »**Zmagovita Italija prinaša mir in svobodo**«), ki zasede prostor do demarkacijske črte, ponekod tudi čez. Z Rapalsko pogodbo (12. 11. 1920) se je določila meja, ki je obstala vse do leta 1947. Pano št. 5: »**Zahodna in severna meja**« prikazuje spreminjanje mejnih črt na severu in zahodu slovenskega ozemlja ter fotografije krajev ob njej. Dogajanje na Koroškem, ki je bilo razburkano vse do plebiscita 10. 10. 1920, predstavljata dva panoja, št. 6: »**Koroški Slovenci, pozor**« in št. 7: »**Nemirna Koroška**«. Izvemo, da so volivci na plebiscitu izbirali med belimi (za Jugoslavijo) in zelenimi (za Avstrijo) volilnimi lističi, v plebiscitno kampanjo pa se je na jugoslovanski strani vključil tudi slikar Maksim Gaspari. Osmi pano (»**Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev**«) opozarja na manj znano distinkcijo pri imenu nove države, ki jo zgodovinarji doslej niso poudarjali, pogosto celo spregledali: na začetku se je imenovala »kraljestvo«. Ni povsem zanesljivo, vendar je šlo verjetno le za jezikovno (arheptipko) obliko »kraljevine«, saj so oba pojma pogosto mešali. Od jeseni 1920 pa je bila oblika »kraljevina« navedena tudi na uradnih listinah.

Po vojni se razmere niso kmalu umirile. Poleg vojnih beguncev je čas prinesel še koroške in malo pozneje primorske begunce (pano št. 11: »**Slovenski narod na prepihu**«). Slovenske dežele so preplavili odpuščeni vojaki, sirote, invalidi (pano št. 16: »**Od vojne zaznamovani**«). Pojavile so se bolezni (pano št. 14: »**Nevarni ples nalezljivih bolezni**«), ki so se še hitreje širile z gibanji prej omenjenih množic. Večina je bila posledica vojnih razmer in vsesplošne izčrpanosti, prišla je tudi nova in največja epidemija španske gripe (pano št. 15: »**Obisk španske gospe**«). Tako kot sodobna epidemija covid-19 je tudi španska gripa veljala za zelo nalezljivo bolezen, ne pa nujno smrtno. Prav na izkušnjah te bolezni nas je tudi sedaj strah jeseni, ko zna virus ponovno močnejše izbruhniti, tako kot je oktobra 1918 španska gripa.

Z novo državo je prišlo do številnih opaznih sprememb, ki niso imele le reprezentativnega značaja, pač pa tudi zelo konkretnega: naenkrat so bili po-

membni drugi prazniki (pano št. 9: »**Novi prazniki**«), prejšnji sovražniki so postali cenjeni prijatelji (pano št. 10: »**Triumfalni sprejem regenta Aleksandra v Sloveniji**«), zamenjali so se državni simboli, namesto nemščine je prišla cirilica (pano št. 12: »**Jezikovni (pre)boj**«), uvedena je bila nova valuta (pano št. 13: »**Od krone do dinarja**«), ki se je dokončno uveljavila šele leta 1923. Navadni ljudje, ki so štiri leta trpeli vojne strahote, so se morali čez noč prilagoditi vsem tem spremembam. Nemci v javni upravi in na sodiščih so izgubljali službe. Ponovno so se pojavili dvojezični napisi, tokrat v kombinaciji s srbsčino (in cirilico), ki je postala učni predmet. Vojni je sledila gospodarska kriza, pomanjkanje moških delovnih moči, upadla je rodnost, sodno je bilo treba urediti status pogrešanih, dedovanje premoženja padlih in umrlih v vojni ter poskrbeti za njihove vdove in sirote ... Razstava se konča z letom 1920, ko sta Rapalska pogodba in koroški plebiscit dokončno uredila meje nove države Kraljevine SHS.

Vse to so želele, in to jim je tudi uspelo, predstaviti avtorice razstave, tokrat spet same arhivistke. Arhivsko gradivo ponuja številne dokaze, treba ga je skrbno pregledati, izbrati najbolj povedne in reprezentativne primerke, ki morajo biti tudi na pogled zanimivi. Delo ni bilo lahko in ni bilo opravljeno hitro. Vendar je bila razstava »Slovenci, začenjajo se novi časi (1918–1920)« spet presežek. Oblikovanje razstave in kataloga je prevzela ga. Barbara Bogataj Kokalj, ki je oblikovala že prejšnjo razstavo. Katalog je s svojimi kratkimi besedili, ki sodijo k posameznim razstavnim panojem, in slikovito dodatno opremo izjemno zanimivo in poučno branje. Ker naklada (500 izvodov) ne zagotavlja, da jo pridobijo vse javne knjižnice in poleg njih tudi šolske, sta kataloga prve in druge razstave dostopna tudi v digitalni obliki na spletu, kmalu se jima bo pridružil tudi katalog tretje. Posebej za osnovno- in srednješolski pouk zgodovine bi bil katalog dobrodošel učni pripomoček.

Brez pretiravanja lahko rečemo, da takšni izdelki višajo standarde arhivskim razstavam in arhivskemu delu nasploh, na drugi strani pa obravnavano temo in strokovno delo približajo širši javnosti. Da to niso le floskule, dokazuje tudi pot, ki jo je razstava doslej že opravila: iz Ljubljane preko Škofje Loke, Idrije, Kranjske Gore, Logatca, Novega mesta, Semiča, Kranja, Kopra in Železnikov bo v prihodnjih mesecih gostovala še v Stični in verjetno tudi v Zagrebu, kamor jo je povabilo društvo Slovencev na Hrvaškem. Po izkušnjah prejšnjih dveh razstav se znajo tudi v prihodnjih letih najti ustanove in prostori, ki bodo razstavo z veseljem predstavili svojemu občinstvu. Tak je bil primer Parka vojaške zgodovine Pivka z razstavo »V zaledju soške fronte«.

Ob tem še namig: primerno in zanimivo, v teh časih pa skoraj nujno je razstavo prikazati kot multimedijsko interaktivno predstavitev, na kar se avtorice že pripravljajo. Tudi povezava vseh treh razstav bi bila dobrodošla, tako za spletne obiskovalce kot za pedagoško delo v arhivih in na šolah.

Za vse preteklo in prihodnje delo v povezavi z arhivskimi razstavami ob 100-letnici prve svetovne vojne zato avtoricam iskreno čestitamo.

Nataša Budna Kodrič

TVT Boris Kidrič Maribor, Ob progi in za progo, 1863–2009

Na začetku leta 2020 je Pokrajinski arhiv Maribor v razstavišču Archivum odprl novo razstavo iz serije predstavitev arhivskega gradiva mariborskega gospodarstva, ki ga hrani Pokrajinski arhiv Maribor. Ob razstavi je izšla tudi publikacija z naslovom TVT Tovarna vozil in toplotne tehnike Boris Kidrič Maribor, ki na 80 straneh prinaša zgodovino in razvoj podjetja od njegovega nastanka do